

KİTABXANA TEKNOLOGİYALARI: YENİLİKLƏR, PROBLEMLƏR, VƏZİFƏLƏR

Xəlil İsmayilov

Əməkdar mədəniyyət işçisi,

BMT yanında Beynəlxalq İnformasiyalasdırma Akademiyasının

həqiqi üzvü, tarix üzrə elmlər doktoru, professor

X.ismail@mail.ru

Xülasə: *Məqalədə kitabxana texnologiyaları anlayışının nəzəri əsasları və kitabxana texnologiyalarının sistem yaradıcı komponentləri şərh olunur. Kitabxana texnologiyalarının modelləşdirilməsinin əsasları ümumiləşdirilir. Kitabxana texnologiyaları və informasiya texnologiyaları arasında integrativ amillər sistemləşdirilir. Məqalədə müasir kitabxana texnologiyalarının əsas problemləri, onların həlli yolları və gələcək perspektivlər ətrafında geniş nəzəri-elmi ümumiləşdirilmə əks etdirilir.*

Açar sözlər: *Kitabxana texnologiyaları, informasiya texnologiyaları, sənəd, informasiya, oxucu, maddi-texniki baza, kitabxanaçı, oxucu, kataloq, informasiya cəmiyyəti, kartoteka, məlumat-axtəriş aparatı, sənəd-kommunikasiyaları sistemi.*

Kitabxanalarda öz rəngarəngliyi və mürəkkəbliyinə görə işin təşkili bir sıra istiqamətlərdə müşahidə edilir. Bunlar yeni ədəbiyyatın alınması, oxucu tələbinin və sorğularının ödənilməsi, kitab verilişindən və qaytarılmasından ibarətdir.

Yeni daxil olan ədəbiyyat, kitab fondunun zənginləşməsi, oxucu sorğularının tam şəkildə ödənilməsinə şərait yaratmaqla yanaşı, kitabxana proseslərinin, daha dəqiq desək, kitabışləmə və xidmət işində bir sıra çətinliklər də yara-dır. Belə ki, yeni alınan ədəbiyyatın işlənməsi, MAS-nin yaradılması, sistemli və əlifba kataloqlarında və digər yardımçı axtəriş sistemində məlumat aparatının yaradılması, yeni kitabxana texnologiyalarına uyğun olaraq komplektləşmə və kitabışləmənin təşkili, kitabların elektron versiyalarının hazırlanması və s. əməliyyatların həyata keçirilməsi vaxt və işçi qüvvəsi ilə yanaşı, həmçinin yeni texnika və texnologiyaların tətbiqini tələb edir.

Oxucuların müəyyən istiqamətdə sorğularının ödənilməsi üçün xüsusi sənədləşmə və kitabxana proqramları tələb edilir ki, həmin sənədlər müəyyən məlumatlarla bağlı işlənir, məlumat axtəriş sistemi üçün baza yaradılır. Yaradılmış bu məlumat bazalarında məlumat axtəriş üçün axtərişin növü, forması və funksiyaları müəyyənləşdirilir. Burada oxucu kütləsi, onların sorğuları ümumiləşdirilir və konkret olaraq vəzifələri və hüquqları müəyyənləşdirilir. Bunlara daxildir: oxucu formulyarları, oxucu biletləri, abonementlər, elmi-küt-ləvi ədəbiyyat, sənəd formaları texniki sənədləşdirmə, müxtəlif məzmunlu ver-siyaların hazırlanması və s.

Ədəbiyyatın oxuculara verilməsi və qaytarılması kitabxana işində dinamik və müərkəb bir proses kimi formalaşmışdır. Bu proses aşağıdakılardan ibarətdir: Kitab saxlayıcı, xidmət məntəqəsi (abonement oxu zalı, filial), oxucu – xidmət məntəqəsi – kitab saxlayıcı. Orta hesabla 70 min nüsxə kitab fondu 8 min oxucusu olan kütləvi kitabxanalarda təxminən 200 min kitab dövrüyyəsi olur. Bir sözlə, il ərzində kitabxananın fondu təxminən üç dəfə dövr edir [1].

Son illərdə Azərbaycan kitabxanalarında tətbiq edilən kitabxana texnologiyaları, oxuculara kompüter vasitəsi ilə xidmət göstərilməsi bütün kitabxanalarda İnternet şəbəkələri və sistemlərindən istifadə edilməsi, Azərbaycan şəraitində müəyyən problemləri hələlik açıq qoyur. Kitabxana kataloqunun axıcılığı, bundan başqa, kadrların tez-tez dəyişməsi, ardıcıl olaraq oxucu tələblərinin dəyişdirilməsi, ardıcıl olaraq oxucu tələblərinin və sorğularının ödənilməsi, oxucuların geri qaytarılaraq ədəbiyyatların kitab rəflərinə (öz yerlərinə) qoyulması, oxucu və kitabxana arasında düzgün əlaqə yaradılması, bir sıra kütləvi tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün xeyli vaxt tələb edir: yeni alınan ədəbiyyatların işlənməsi, kitabxana fondunun təşkili, oxucuların kitabxanaya yazılması və sərəncam kitablarının tərtibi (kitab verilişi və qəbulunun qeydi). Bütün bu proseslər lazımı səviyyədə yerinə yetirilmədikdə kitabxananın normal işləməsinə təmin edilmir, dövrüyyə faizi aşağı düşür, oxucu tələbi ödənilmir, əsassız rədd cavablarının sayı çoxalır, oxucularla əlaqə pozulur.

Sadalananlar, yeni kitabxana prosesləri və əməliyyatları bütövlükdə kitabxana texnologiyasını ifadə edir. Kitabxana texnologiyası bütün növ və tipdən olan kitabxanalara aiddir və fondun komplektləşməsində oxuculara xidmət işində, məlumat və metodiki işlərdə özünü əks etdirir. Bununla yanaşı, kitabxana fəaliyyətinin ayrı-ayrı iş növlərinin özünün texnologiyası da mövcuddur və bunlar bütövlükdə hər hansı iş prosesinin yerinə yetirilməsinə yönəldilir. Məsələn, kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi texnologiyası, fondun saxlanılması texnologiyası, kitabxana biblioqrafiya xidmətinin texnologiyası, metodik köməklik işinin texnologiyası və s.

Kitabxananın elmi baxımdan cəmiyyətdə səndli informasiyanın fəaliyyətini təmin edən xüsusi sosial institut kimi dərk edilməsi nəzəri və tətbiqi səviyyələrdə həyata keçirilir. Ənənəvi olaraq, kitabxana və biblioqrafiya elminin strukturunda aşağıdakı bölmələri qeyd etmək olar: nəzəri, tarixi, təşkilati və metodik bölmələr.

Sosial həyatın bütün tərəflərinin informasiyalaşması, yeni informasiya texnologiyalarının müasir kompüter texnikasının bazası əsasında inkişafı kitabxanaşünaslıq bilikləri strukturunda müstəqil texnoloji istiqamətin formalaşmasına təsir göstərmişdir. Cəmiyyətin informasiyalaşdırılması informasiyanın toplanması, işlənməsi, təşkili, axtarışı, saxlanması və yayılması proseslərinin intensivləşdirilməsinə gətirib çıxardı. Kitabxana təcrübəsində yeni istiqamət kompüter informasiya texnologiyalarının öyrənilməsi, kitabxana-biblioqrafiya proseslərinin avtomatlaşdırılması ilə assosiasiya olunmağa başladı. Kitabxana-biblioqrafiya sahəsində çalışan nəzəriyyəçilərin, metodistlərin, təcrübəçi-

lərin və müəllimlərin birgə səyləri nəticəsində texnoloji biliklər ənənəvi kitabxana fəaliyyətində də yayılmış oldu.

Peşəkar baxımdan bu dəyişikliklər (kitabxana, nəşriyyat və informasiya işi haqqında) Azərbaycan Respublikasının mövcud qanunlarında öz əksini tapmışdır.

Bir çox tədqiqatçıların (məsələn: M.S.Slobodyanik) apardıqları tədqiqatlar nəticəsində məlum olmuşdur ki, kitabxana haqqında texnoloji biliklərin izi-nə hələ uzaq keçmişdə, məsələn, XIII əsrdə fransız keşişi və teoloqu R.Furnivalın əsərlərində, XVII əsrdə fransız kitabxanaçısı, filosofu və həkimi Q.Nodenin “Kitabxananın təşkili haqqında məsləhət” adlı əsərində rast gəlmək olar. XIX əsrdə kitabxana fəaliyyətinin texnoloji aspektləri, kitabxana işinin rəsi-onal metodları alman kitabxanaşünasları M.Şrettingerin “Kitabxanaşünaslıq üz-rə mükəmməl rəhbərlik və ya kitabxanaların müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün rəhbərlik” (1808-1829) və F.A.Ebertin “Kitabxanaçının təhsili (1820-1827) adlı əsərlərində öz əksini tapmışdır.

Rusiya kitabxanaçılıq elmində texnoloji istiqamət “rus kitabxanaşünaslı-ğının banisi” V.İ.Sobolşikovun fəaliyyəti ilə bağlıdır. Müəllif “İctimai kitabxa-naların təşkili və kataloqların tərtibi haqqında (1859) adlı əsərində kitabxana istehsal prosesini hərtərəfli təsvir edərək (kitabın fonda daxil olması və rəfdə yer almasından başlamış oxucuya verilməsi və yenidən kitab saxlayıcıda ona ayrılan yerə qoyulmasına qədər) ayrı-ayrı əməliyyatlar arasındakı qarşılıqlı əlaqəni göstərmişdir.

F.A.Broqquaz və İ.A.Efronun (1890) ensiklopedik lüğətində kitabxanaşü-naslıq – qaydalar məcmusu kimi izah edilir ki, bunun da bir hissəsi nəzəri əsas-lara, digəri isə kitabxananın təşkili və idarə olunması ilə bağlı əldə olunmuş təc-rübəyə əsaslanır. Bütün bu qeyd olunanlar isə aşağıdakı formulla öz əksini tap-ır: “Az vəsait sərf etməklə işin düzgün qurulmasına nail olmaq üçün imkan da-xilində kitabların mühafizəsini təmin etmək, yüz minlərlə kitab içərisindən la-zım olanını çox əmək və vaxt itkisinə yol vermədən tapmaq lazımdır” [5].

Bu cür görüşlər L.B.Xavkinanın “Kitabxanalar, onların təşkili və texni-kası” (1904), P.M.Boqdanovun “Kitabxana texnikası haqqında qeydlər” (1910-1911), V.A.Nevskinin “Kitabxana texnikasının sadələşdirilməsi” (1924) adlı əsərlərdə daha da inkişaf etdirilmişdir. Sovet dövründə isə kitabxana tex-nologiyası istiqamətində o qədər də irəliləyişlər əldə olunmamışdır. Yəni, o zaman kitabxana texnologiyası, işin texnikası, kitabxana işində mövcud olan üsulların toplusuyla (məsələn, kitabxana kartoçkalarının yazılması, kitablara cibliklərin yapışdırılması, sorğu blanklarının hazırlanması və s.) əvəz olun-muşdur. Lakin hələ o vaxtlar kitabxana mütəxəssisi B.S.Bodnarski qeyd edirdi ki, kitabxanaçı necə xeyirxah niyyətli olursa-olsun, əgər texnikanı mənimsə-məzsə, kitabxanada işəyararlı bir şey etmək iqtidarında olmayacaqdır.

Kitabxana haqqında texnoloji biliyin tarixi baxımdan digər sələfi və kon-septual mənbəyi təcrübə kitabxana fəaliyyətinin prinsiplərini, üsullarını və qay-dalarını özündə birləşdirən metodika sayılır. Metodik bilik özünün tətbiqi isti-qamətinə, nəzəriyyə ilə təcrübə arasındakı vəziyyətinə, elmdə, peşəkar fəaliy-

yətdə və təhsildəki yerinə görə hər zaman kitabxana ictimaiyyətinin diqqətini cəlb etmişdir. Lakin metodik biliyin tərkib hissəsindəki bəzi çatışmazlıqlar onun vacibliyini obyektiv şəkildə qiymətləndirməyə imkan vermir. Məsələn, metodik “qaydalar” və “prinsiplər” arasındakı fərqi müəyyən etmək olduqca çətindir; yaxud “metod” və “üsul” anlayışları (hərəkət üsulu mənasında) müəyyən mənada sinonim hesab olunur.

Nəticədə isə cəmiyyətdə üstün olan siyasi görüşlərin və ideoloji təsirin asılılığına düşmək ehtimalı çoxalmış olur [4].

Məsələn, Sovet hakimiyyətinin ilk illərində kitabxana metodikası kitabxana işinin prinsiplərinin əsaslandırılması (kitabxananın fəallığı, diqqətin əhali kütləsinin xidmət işinə yönəldilməsi və s.) və onun formalarının işlənilməsi (savadlılığın təlimi, sərğilərlə iş bacarığı, ucadan oxu vərdişinin aşılanması və s.) ilə mərkəzləşdirilmişdir. Sonradan isə metodistlər kitabxana fəaliyyətinin konkret istiqamətlərinin təhlili, praktik təcrübənin ümumiləşdirilməsi, müxtəlif təyinatlı və məzmunlu metodik məhsulların yaradılmasına səy göstərdilər. Məhz bunun nəticəsində kitabxana fəaliyyətinin məqsədini, vəzifələrini müəyyən edən, onun konkret istiqamətlərinin məzmununu açan (məsələn, “Universall elmi kitabxanalara köməklik”, “Xalq təsərrüfatı işçilərinə informasiya xidmətinin vahid sisteminin təşkili” və s.) ümumi xarakterli metodik sənədlər meydana gəlmiş oldu. Bundan əlavə, kitabxana-bibliografiya məhsullarına (“MKS-lərin kataloq və kartotekaları”, “Sahəvi kitabxanaların SBA”, “Retrospektiv, elmi-köməkçi bibliografik göstəricilərin tərtib olunması” və xidmətlərinə (“MKS-lərdə informasiya xidmətinin formaları”), texnoloji proseslərə (“Kitabxana əməliyyatları haqqında sistemləşdirilmiş toplanın tərtibi”, “Sənədlərin sistemləşdirilməsinin texnoloji proseslərinin təşkili”), əməyin təşkili və idarə olunmasına (“MKS-lərdə kargüzarlıq işlərinin təşkili”, “Sahəvi kitabxananın illik plan və hesabatının işlənilməsi”) qoyulan ümumi və xüsusi tələbləri əhatə edən materiallar da geniş yayılmış oldu [10].

Bu cür tövsiyələr peşəkar Sovet kitabxanaçılarının bir neçə nəslinin yetişməsinə səbəb olsa da, metodik fəaliyyətdəki ideoloji prioritetlər onları əsas işin qayəsindən uzaqlaşdırmış oldu. Nəticədə keçmiş SSRİ məkanına daxil olan bütün respublika kitabxanaları, o cümlədən, Azərbaycan Respublikasının kitabxanaları da metodik baxımdan qlobal informasiyalaşma və cəmiyyətin kitabxana xidmətinin dəyişən tələblərə cavab verəcək səviyyədə olmadıqlarını sübut etdilər. Biz bir vaxtlar özünü təsdiqləmiş metodik qərarların dəyişən informasiyalı cəmiyyətə nə qədər zidd olduğunun şahidinə çevrildik. Strukturlu informasiya kütləsindəki (kataloqlar, bibliografik göstəricilər, verilənlər bazası) axtarış metodikası hipermətn resurslarındakı yeniliklərdən prinsipcə çox fərqlənir. Artıq tematik-bibliografik axtarış tammətli axtarışa çevrilir. Praktiki informasiya, kitabxana və bibliografiya xidməti arasındakı sərhədin “şəffaf”lığını gördükləri zaman metodistlər qətiyyətlə onlar arasındakı fərqi sübut etməyə çalışırlar. Kitabxana fondunun komplektləşdirilməsi və təşkili, oxuculara ədəbiyyat verilişi və tövsiyəsi, kitabxana-bibliografiya biliklərinin təbliğinin ənənəvi metodu ilə

bərabər, elektron resursların üzə çıxarılması, uçotu, onlardakı dəyişikliklərin izlənilməsi, şəbəkə hipermedia məkanındakı yeniliklər, istifadəçilərə informasiyanın əldə olunması sahəsində özünəxidmətin təşkili formasıdır.

İ.Q.Morqenstern belə hesab edirdi ki, metodika ümumi və xüsusi iş metodlarının, texnologiya isə konkret hərəkətlərin ardıcılığının təsvirini özündə əks etdirir.

Avtomatlaşdırılmış kitabxana proseslərin layihələşdirilməsi və tətbiqi təcrübəsinin ümumiləşdirilməsi kitabxanaşünaslığın metodiki potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmış olur. Avtomatlaşdırılmış kitabxana-informasiya sistemlərinin (AKİS) yaradılması və fəaliyyətinin bir sıra baza prinsipləri ilə kitabxanaların avtomatlaşdırılmış “intellektual konsepsiyası” sayılır. Beləcə, proqram və texniki vasitələrin qurulmasının modul prinsipi AKİS-in fəaliyyəti prosesində onların dəyişdirilməsi və mövcud olmasının mümkünlüyünü təmin etmiş olur.

Hələ 1960-cı illərin sonunda kitabxanaların avtomatlaşdırılması ilə bağlı xarici ölkələrdə aparılan tədqiqatlarla yaranan maraq “Kitabxana texnologiyası” anlayışının meydana gəlməsinə səbəb oldu. Məsələn, ABŞ-da kitabxana əməyinin məzmununun öyrənilməsi, yeni texnikanın mənimsənilməsi, kitabxana təcrübəsinə informasiya texnologiyalarının tətbiqi ilə bağlı tədqiqatların “texnoloji” istiqaməti yaranmış olur. Almaniyanın kitabxana işində isə struktur və təşkilatı dəyişikliklərin təsiri altında kitabxanaların idarə olunmasına “İstehsal nöqtəyi-nəzərindən” baxılması vacibliyi haqqında fikirlər meydana gəlir. SSRİ-də isə texnoloji biliklər haqqında ilk məlumat İ. M. Frumenin söyləri nəticəsində mümkün olmuşdur. O qeyd edirdi ki, “kitabxana texnologiyası kitabxanaların normal fəaliyyətini təmin edən proseslərin məcmusudur”. Bu tərif uzun müddət kitabxana işinə dair lüğətlərdə öz əksini tapmış oldu. Məhz onun təşəbbüsü ilə “dövr-proses-əməliyyat” anlayışlarının ierarxiyası qurulmuş, əsas kitabxana dövryyələri: işləmə prosesində kitabın keçdiyi yol, oxucu tələbnaməsinin, bibliografik arayışın keçdiyi yol xarakterizə olunmuşdur [14].

Peşəkar cəmiyyət isə kitabxana reqlamentlərinin yeni nəslinin yaradılması ilə vəziyyəti dəyişməyə çalışırdı. 1980-ci illərdə İnformasiya, kitabxana və nəşriyyat işi sahəsində standartlar sistemi (SİBİD) işlənib hazırlanır, çoxlu sayda tövsiyələr və müddəalar (fəaliyyətin koordinasiyası, kitabxanaların bibliografik işi, toplu kataloqlar sistemi və ödənişli xidmətlər haqqında və s.) bir sıra sənədlər qəbul olunur, kitabxanaların təcrübəsinə texnoloji sənədləşdirmə (texnoloji göstərişlər, texnoloji proseslərin xəritələri, nəqliyyat xəritələri, texnoloji kartoteka) tətbiq olunur, “Kitabxananın məlumat kitabçası” (M, 1985) nəşri işıq üzə görür ki, burada da kitabxana fəaliyyətinin əsas istiqamətləri üzrə normativ sənədlərin, metodiki materialların və təcrübə tövsiyələrin toplusu öz əksini tapmışdır.

Beləliklə, kitabxana texnologiyası dedikdə ilk növbədə kitabxana prosesləri, eləcə də üsulları, metodları və vasitələrinin məcmusu başa düşülür. Onların həyata keçirilməsi isə kitabxana məhsullarının yaradılması və mühafizəsi,

həmçinin kitabxana xidmətinin yerinə yetirilməsinə yönəldilmişdir. Kitabxana texnologiyası eyni zamanda:

- Kitabxananın istifadəçilərinə informasiya məhsulları və informasiya xidmətinin göstərilməsi, eləcə də informasiya məhsullarının istehsalı sahəsində həyata keçirilən təcrübə fəaliyyət;

- Həmçinin kitabxanada həyata keçirilən istehsal prosesinin texnoloji prinsip, norma və qaydaları haqqında tətbiqi elmi bilik və tədris istiqamətidir. Göründüyü kimi, yuxarıdakı təriflərdən “kitabxana texnologiyası” anlayışının həcmi informasiya xidməti və məhsullarının istehsalı miqyasına qədər genişlənməlidir.

Kitabxana fəaliyyətinin texnoloji strukturu haqqında müasir təsəvvürlər. Kitabxana fəaliyyətinə texnoloji yanaşmanın işlənilib hazırlanması aktuallığı aşağıdakı məsələlərlə şərtlənir: [9]

a) stereotiplərin peşəkar düşüncəsində yaranan, o cümlədən, “kitabxana fəaliyyətinin prosesləri və əməliyyatlarının” toplusu kimi kitabxana texnologiyasının məhdudlaşdırılması fikirlərinə tənqidi yanaşmanın vacibliyi kitabxananın texnoloji sistem kimi dərk edilməsi üçün resurs yanaşmaya alternativ sayılmış olur. Belə ki, bu zaman kitabxananın fəaliyyət effektivliyi fondun həcminə və oxucuların sayına görə qiymətləndirilir. Məhz kitabxana tərəfindən hazırlanan informasiya məhsullarının və təqdim olunan xidmətlərin çeşidliliyi onun funksional təyinatını və resursların istifadəsinin effektivliyini müəyyən etmiş olur;

b) kitabxanaların kitabxana-bibliografiya proseslərinin avtomatlaşdırılmasına olan tələbat. Yeni informasiya texnologiyalarının tətbiqi kitabxana istehsalı problemini üzə çıxardı, mütəxəssislərin onun əsas komponentləri (əməyin predmeti, istehsal prosesləri, yekun məhsullar) və onların qarşılıqlı əlaqələrinin öyrənilməsi ilə məşğul olmaları məcburiyyətini yaratdı. Evristik metod və üsulların əsasında intuisiya və analogiya üzrə fəaliyyətin əvəzinə kitabxanaçı əməyinin alqoritmləşdirilməsinə tələbat artmaqdadır;

c) elmi ideyalar və onların təcrübəyə tətbiq edilməsi əlaqələndirici bənd rolunu oynayan kitabxanalar haqqında sistemli texnoloji biliyə artan sorğu kitabxana fəaliyyətinin optimal xarakterini təmin edir və çox asanlıqla mənimsənilir. Texnoloji yanaşma, nəinki konkret məsələnin həlli aləti, həmçinin effektiv peşəkar düşüncənin üsuludur.

Texnoloji biliyin kitabxana fəaliyyətinə keçməsi, kitabxanaya istehsal sistemi kimi baxmağa imkan verir. Fikrimizcə, kitabxana istehsalı informasiya istehsalının xüsusi bir halı hesab olunur. Bu isə onların texnoloji strukturlarının adekvat hesab etməyə, kitabxana istehsalının komponent tərkibini xarakterizə etməyə imkan verir.

Kitabxana fəaliyyətinin texnoloji məqsədi kimi kitabxanada informasiya, tədris, sosial-mədəni məhsul və xidmətlərin az resurs itkisi ilə istehsalına nəzər salmaq. Bu məqsəd – kitabxananın informasiya, mədəni, tədris kimi əsas sosial funksiyaları ilə uyğunlaşdırılır. İstifadəçilərin sorğuları (informasiya tələbatla-

rı) və sənədlər (sənədləşmiş informasiya) kitabxana fəaliyyətinin predmeti hesab edilir. Kitabxana fəaliyyəti (klassik mənada) kitabxanaya daxil olan sənədlərə və abonent sorğularına “reaksiya” sayılır. Informasiyanın uzaq məsafədən əldə edilməsi texnologiyasının inkişafı ilə kitabxana – lokal fondun məhdudluğunun qarşısını almaq və öz fəaliyyətinin predmet sahəsini genişləndirmək imkanı əldə edir [1].

Kitabxana fəaliyyəti prosesləri (onun texnoloji struktur elementləri kimi) istehsal və texnoloji kitabxana prosesləri qismində təqdim olunurlar ki, onlar da öz növbəsində texnoloji əməliyyatlar, üsullara və keçidlərə bölünürlər.

Kitabxana fəaliyyəti və proseslərinin reallaşdırılması, istehsalın müvafiq resurs və vasitələrlə təmin edilməsinə tələb edir. Sənəd resursları kitabxana texnologiyasının başlıca maddi resursu (ilkin “xammal”) hesab edilir. Bu planda sənədin əhəmiyyəti ən çox onun material konstruksiyası ilə deyil (əgər bu, əlyazma mənbəyi, tarixi abidə və incəsənət əşyası deyilsə), onun tərkibi, məzmunu ilə (informasiya) müəyyən edilir. Bununla bərabər sənədin quruluşu, onun formatı, daşıyıcının növü qəbul olunan texniki qərarlara (sənədin işlənmə növü, düzülüş üsulu, mühafizə rejimi və s.), texnoloji proseslərin təşkilinə (funksional ixtisaslaşma, mərkəzləşdirmə və koordinasiyanın, ardıcıl və paralel əməliyyatların uyğunluğu və s.) təsir göstərir.

Artıq qeyd olunduğu kimi, kitabxana xidmətinin klassik metodikası konkret kitabxananın (kitabxana sisteminin) sənəd fonduna istiqamətlənmişdir. Ənənəvi bibliografik metodika – axtarışı real fondun hüdudlarından çıxaraq, onun bazasını tematik, dil, növ, ərazi aspektlərində genişləndirərək, bu məhdudiyyətləri aradan qaldırır. Lakin bu halda da istifadəçilərin informasiya sorğularının təmin edilməsinin resurs bazası real soruq-bibliografiya fondunun – informasiya, bibliografik, soruq nəşrlərinin mövcud repertuarının hüdudlarında məhdudlaşdırılır. Eyni zamanda informasiya texnologiyaları istifadəçilər üçün vacib olan informasiyanın istifadəsindəki məkan məhdudiyyətlərini aradan qaldıraraq elektron resursların (bibliografik, tammətnli, faktoqrafik və s.) dünya (virtual) “fonduna” girişi təmin edir.

Maddi resursların digər qrupunu kitabxana istehsalında istifadə olunan əsas və köməkçi materiallar təşkil edir. Bunlar informasiya daşıyıcıları, surət çıxarma, dizayner və tərtibat işləri üçün sərf olunan digər materiallardır.

Maddi resursların digər bir qrupunu kitabxana istehsalı vasitələri təşkil edir. Onların köməyi ilə əməyin predmetinə təsir prosesi həyata keçirilir. Bu, ilk növbədə texniki təchizat, eləcə də istehsal binaları və tikililəri, texnoloji xətlər və sahələrdir. Müasir kitabxana sənəd mənbələrinin ictimai istifadəsinin təşkili ilə bağlı ənənəvi xidmətlərdən əlavə tirajın təyin edilməsi, informasiyanın ötürülməsi, nəşriyyat fəaliyyəti məhsullarının istehsalı, informasiyanın analitik-sintetik işlənilməsi proseslərini ifadə edir, verilənlər bazasını yaradır və istifadə edir, multimedia, hipermətn, şəbəkə texnologiyalarını əhatə edir. Informasiya istehsalının və servisinin müxtəlif növlərinin inteqrasiyası hesabına kitabxana öz texniki potensialını zənginləşdirmişdir. Bu gün kitabxana

fəaliyyətinin texniki vasitələri kimi fərdi kompyuterlər və periferiya qurğuları (printerlər, skanerlər, modelər, multimedia vasitələri), müasir telekommunikasiya və şəbəkə avadanlıqları, məişət elektronikasi, nəşriyyat kompleksləri və s. geniş tətbiq edilir. Elektron hesablama texnikasının bazasında kompleksləşdirici, kataloqlaşdırıcı, bibliograf, metodist, inzibatçı və digər kitabxana xitəsasçılarının istehsal funksiyalarının yerinə yetirilməsinə istiqamətlənmiş xitəsaslaşmış avtomatlaşdırılmış işçi yerlərinin yaradılması geniş vüsət almışdır.

Kitabxana fəaliyyəti spesifik proqram və linqvistik vasitələrə malikdir ki, onların da seçimi (hazırlanması) və istifadəsi (aprobasiyası) sahələrin, konkret kitabxana və birliklərin miqyasında aktual texnoloji məsələləri əhatə edir. Kitabxana heyəti kitabxana fəaliyyətinin subyekti, informasiya məhsulları və xidmətlərinin istehsalçısı kimi mütəxəssislərin və köməkçi heyətin kəmiyyət və keyfiyyət tərkibi ilə, eləcə də peşəkar mənsubiyyətlik bölgüsündə vəzifə statusunun, təhsil səviyyəsinin, istehsal təsnifatının yerləşdirilməsi ilə xarakterizə olunur. Kitabxananın ştatında olan heyətin bölgüsü aşağıdakı kateqoriyalar üzrə həyata keçirilir: kitabxana mütəxəssisləri, digər sahələrin mütəxəssisləri (filoloqlar, psixoloqlar, sosioloqlar, iqtisadiyyatçılar, hüquqşünaslar, mühəndislər, proqramçılar və s.), köməkçi (texniki) heyət. İFLA-nın standartlarına uyğun olaraq, ştatda olan heyətin 1/3 (bu göstəricidən aşağı ola bilməz) hissəsi ixtisaslı işçilər olmalıdır. Kitabxana mütəxəssisləri ilə kitabxananın digər işçi kateqoriyaları arasında nisbət müxtəlif ölkələrdə 2:3-dən 1:3 həddlərində tərəddüd edilir, ən çox isə 1:2 nisbətinə rast gəlmək olar.

Təbii ki, kitabxana fəaliyyətinin effektiv və səmərəli olması üçün əməyin bölgüsü düzgün aparılmalı, əsas üstünlük işçilərin peşəkarlığına, biliyinə, bacarığına, istehsal təcrübəsinə verilməlidir. Əməkdaşların peşəkarlıq səviyyəsinin qiymətləndirilməsi, həmçinin onlar tərəfindən texnoloji intizamın gözlənilməsi göstəricilərinin qiymətləndirilməsi də öz növbəsində kitabxana proseslərinin kifayət qədər normalaşdırma səviyyəsindən, dəqiq tələblər və texnoloji təlimatların mövcudluğundan asılıdır.

Buradan da kitabxana fəaliyyətinin növbəti struktur xarakteristikasını reqlamentləşdirən informasiyanın əhəmiyyəti müəyyən edilmiş olur. Məhz bu informasiya, kitabxana proseslərinin normalarını, tələblərini, qaydalarını və ardıcılığını təyin edir, istehsal olunan məhsulların və xidmətlərin nümunələrini və etalonlarını müəyyənləşdirir. Kitabxanada tələb olunan çeşiddə, kəmiyyət və keyfiyyətdə informasiya məhsulları və xidmətlərinin istehsalı üçün vacib olan informasiyanın yaradılması, təşkil və istifadəsi kitabxana texnologiyasının normativ-metodik təminatının mahiyyətini təşkil edir. O, nəzəri, metodik biliyin və praktiki təcrübənin təhlilini; tələblərin, qaydaların və tövsiyələrin müəyyənləşdirilməsi; real və potensial məsələlərin həlli üçün onların dəfələrlə istifadəsinə nəzərdə tutur.

Nəhayət, kitabxana fəaliyyəti strukturunun yekunlaşdırıcı komponenti, onun nəticəsi olan müxtəlif məzmunlu və təyinatlı informasiya məhsulları və xidmətləridir. Məhz bu komponent kitabxananın servis sistemi kimi fəaliyyətinin mənasıdır. Effektiv kitabxana istehsalının vacib şərti kitabxananın rəasional

təşkilati strukturu (kitabxana texnologiyasının idarəetmə altsistemi də bura daxildir) hesab edilir. Kitabxana texnologiyasının əsas komponentləri, kitabxana təcrübəsi üçün aktual olan kitabxana, informasiya, təhsil, sosial-mədəni texnologiyaların nomenklaturası növbəti bölmələrdə hərtərəfli işıqlandırılacaqdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyatın siyahısı:

1. İsmayilov X.İ. Kitabxana-informasiya texnologiyaları: Dərs vəsaiti. – B.: Nurlan Nəşriyyatı Poliqrafiya Mərkəzi, 2009. – 312s.
2. İsmayilov X.İ. Kitabxanaların idarə edilməsinin müasir problemləri: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri, metodik və təcrübi jurnal. – 2009. – №1. – s.27-39.
3. İsmayilov X.İ. Azərbaycan Respublikasında kitabxana işinin metodik təminat sisteminin inkişaf tarixi (1918-2000-ci illər): Monoqrafiya. – B.: BDU nəşr-tı, 2000. – 416s.
4. İsmayilov, X.İ. Kitabxana menecmentinin əsasları: Dərs vəsaiti. – B.: BDU nəşr-tı, 2005. – 199s.
5. Kərimov S.Q. İnformasiya sistemləri: Monoqrafiya. – Bakı: Elm, 2008. – 676 s.
6. Mustafayeva S.MARC formatının yaranması və tətbiqi//Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmin-nəzəri və təcrübi jurnal. – B.: Bakı Universiteti nəşriyyatı, 2004. – №1. – s.75-81.
7. Məhəmmədli D.H. Kitabxana-informasiya texnologiyalarının proqram instrumentarisi// Kitabşünaslıq və nəşriyyat işi: elmi-nəzəri və praktiki jurnal. – B.: BUN, 2013. – №2. – s.79-90.
8. Məhəmmədli D.H. Kitabxanalarda texnoloji proseslər və əməliyyatlar//Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya: elmi-nəzəri və təcrübi jurnal. – B.: "Mütərcim", 2014. – №2(34). – s.134-156.
9. Азарова, В.А. Обслуживание читателей: Техника профессионального поведения библиотекаря: Монография / В.А.Азарова. МК, РФ. – Самара, 1998. – 145 с.
10. Алтухова, Г.А. Профессиональная этика библиотекаря / Г.А.Алтухова; МК РФ; МГУК. – М., 1996. – 90 с.
11. Алиев Р.М., Махмудова Р.Ш., Махмудов Р.Ш. Вопросы защиты детей школьного возраста от интернет-зависимости// Дистанционное и виртуальное обучение. – М., 2011, №5. – с.97-107.
12. Земсков, А.И. Электронные библиотеки [Текст]: Учеб. для вузов/ Земсков, А.И. Шрайберг, Я.Л. – М.: Либерея, 2003. – 352 с.
13. Леонов, В.П. Библиотечно-библиографические процессы в системе научных коммуникации [Текст] / В.П. Леонов // СПб.: БАН РАН, 1995. – 139 с.
14. Шрайберг, Я.Л. Современные тенденции развития библиотечно-информационных технологий [Текст] / Я.Л. Шрайберг // науч. и тех. 6-ки, 2002. – №1. – С.25-47.
15. Швецова-Водка, Г.Н. Классификация компьютерных библиографических ресурсов [Текст]/ Г.Н. Швецова-Водка // Мир библиогр. – 2001. – №2. – С.14-21.
16. Шрайберг, Я.Л. Автоматизированные библиотечно-информационные системы России: состояние, выбор, внедрение, развитие [Текст] / Я.Л. Шрайберг.

Библиотечные технологии: инновации, проблемы, задачи

Резюме: В статье описаны теоретические основы концепции библиотечных технологий и системообразующие компоненты библиотечных технологий. Обобщены основы моделирования библиотечных технологий. Систематизированы интегративные факторы между библиотечными технологиями и информационными технологиями. В статье отражено широкое научно-теоретическое обобщение основных проблем современных библиотечных технологий, пути их решения и перспективы на будущее.

Ключевые слова: Библиотечные технологии, информационные технологии, документ, информация, читатель, материально-техническая база, библиотекарь, читатель, каталог, информационное общество, картотека, информационно-поисковый аппарат, документально-коммуникационная система.

Kh.İsmailov

Library technologies: innovations, problems, tasks

Summary: The article describes the theoretical basis of the concept of library technologies and the system-creating components of library technologies. The basics of library technology modeling are summarized. Integrative factors between library technologies and information technologies are systematized. The article reflects a broad theoretical-scientific generalization of the main problems of modern library technologies, their solutions, and future prospects.

Key words: Library technologies, information technologies, document, information, reader, material and technical base, librarian, reader, catalog, information society, card file, information-search apparatus, document-communication system

Rayçi: t.ü.f.dok., dos. S.A.Xələfova